

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04

Національного університету

«Одеська юридична академія»

м. Одеса, Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

офіційного опонента **НОСІКА Володимира Васильовича**, доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента НАПрН України на дисертаційну роботу **ГРИГОР'ЕВОЇ Христини Антонівни «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.

Обсяг – 493 с.

Виконана на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права Національного юридичного університету «Одеська юридична академія» МОН України докторська дисертація Х.А. Григор'євої за обраною темою є актуальною, про що авторка переконливо доводить у вступній частині свого наукового дослідження. У роботі дисертантка акцентує увагу на тому, що в сучасних умовах поступальний розвиток сільського господарства супроводжується викликами щодо посилення екологічної складової аграрного бізнесу, підвищення його соціальної відповідальності, запровадження інновацій, безпечності сільськогосподарської продукції, забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників на внутрішньому і зовнішніх аграрних ринках. Відтак, вважає дисертантка, виникає потреба у формуванні продуманої системи державної підтримки сільського господарства, яка повинна мати не донорський, а стимулюючий характер і може бути максимально ефективною за умови системної дії взаємоузгоджених правових механізмів та належного законодавчого забезпечення, яке в сучасних умовах демонструє глибокі кризові явища через відсутність у аграрно-правовій науці доктринального обґрунтування чіткого концептуального бачення побудови правового регулювання державної підтримки сільського господарства України (с. 32).

Погоджуючись з наведеними дисертанткою аргументами актуалізації теми дослідження варто зазначити, що у розвитку доктрини аграрного права відбувається поступовий перехід від усталених у свідомості і правосвідомості світоглядних і

наукових поглядів щодо аграрного права та його місця у правовому регулюванні суспільних відносин до нової парадигми формування предмету, системи, структури, джерел аграрного права, його функціональне призначення, визначення місця і ролі держави у регулюванні аграрних відносин, зокрема, у здійсненні державної підтримки сільського господарства у ринкових умовах через осмислення і впровадження у життя нових методологічних засад, принципів, норм щодо розвитку сільського господарства і соціальної сфери села з огляду на вступ України до СОТ, підписання Угоди про асоціацію з ЄС, доступ до аграрних ринків ЄС відповідно до Угоди про ЗВТ з країнами ЄС, а також взяті Україною зобов'язання щодо реалізації схвалених на саміті ООН у 2015 році Цілей Сталого Розвитку відповідно до Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року.

Виходячи з цього, рецензовану роботу можна розцінювати як системне і поглиблене наукове дослідження актуальних проблем щодо предмету, системи, структури і призначення аграрного права крізь призму наукового пошуку методологічних, теоретичних, законодавчих основ правового регулювання суспільних відносин у сфері взаємодії держави і сільськогосподарських товаровиробників та сільських громад з питань надання державної підтримки розвитку сільського господарства, обслуговуючих його галузей, соціальної сфери села відповідно з метою забезпечення реалізації ЦСР в Україні.

Порівняльний аналіз змісту, структури, висновків і рекомендацій рецензованої роботи з монографіями, а також докторськими та кандидатськими дисертаціями за темою цього дисертаційного дослідження таких українських вчених, як В.З. Янчук, В.І. Семчик, О.О. Погрібний, В.М. Єрмоленко, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, А.В. Духневич, С.І. Марченко, І.П. Сафонов, Л.О. Панькова, О.А. Поліводський, С.О. Костенко, Л.І. Полюхович та інших вчених-правознавців, які у різні роки реформування аграрних відносин досліджували юридичну природу, організаційно-правові форми і правовий механізм здійснення державної підтримки сільського господарства, правового регулювання фінансової й інтеграційної підтримки сільського господарства, здійснення аграрних інтервенцій, проведення державних

закупівель сільськогосподарської продукції, удосконалення державної підтримки розвитку сільського господарства відповідно до Угоди про сільське господарство СОТ та інших багатосторонніх угод цієї організації, Угоди про асоціацію з ЄС тощо показує, що рецензована робота містить результати власних наукових пошуків авторки, а проаналізовані наукові ідеї, положення, результати і тексти інших авторів мають посилання на використані наукові джерела.

Дисертація не відтворює і не повторює висновків, положень дисертації «Правове регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні», яка була захищена дисертанткою у 2014 році на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06. Робота є авторською науковою працею у доктрині аграрного права України, у якій вперше на рівні наукової концепції досліджено актуальні методологічні, теоретичні і правові проблеми нормативного вираження юридичної моделі інституційно-правового регулювання державної підтримки як окремого правового інституту агропротекційного права у системі аграрного права України, на підставі чого обґрунтовано нові науково-теоретичні положення і практичні пропозиції щодо правового регулювання та законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарства та обслуговуючих галузей в сучасних умовах.

Як зазначено у вступній частині роботи, дисертацію виконано відповідно до плану дослідницької роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права як складову плану науково-дослідної роботи НУ «Одеська юридична академія» «Стратегія еволюції аграрних, земельних та екологічних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи у межах комплексної теми «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (№.ДР 0116U001842). Аналіз змісту дисертації свідчить про те, що тема роботи має безпосередній зв'язок з науковими державними програмами щодо реалізації основних напрямів державної аграрної, земельної, екологічної політики, реалізації багатьох Програм державної підтримки сільського господарства, впровадження інноваційних технологій у сільському господарстві, сталого розвитку українського села, адаптації аграрного,

земельного, екологічного законодавства України до права Європейського Союзу та інших програм, схвалених Верховною Радою України, у яких передбачається вирішення всього комплексу аграрно-правових проблем у сучасних умовах.

Притаманний рецензованій роботі ступінь обґрунтованості розроблених дисертантом наукових положень, висновків і рекомендацій досягнутий шляхом обрання автором відповідних методів наукового дослідження, ретельного опрацювання монографічної літератури, як вітчизняної, так і зарубіжної, періодичних видань, науково-теоретичного аналізу і офіційного тлумачення нормативних джерел України, використання і наукового аналізу рішень Верховного Суду в Україні, Конституційного Суду України, узагальнення матеріалів судової практики.

Достовірність сформульованих у дисертації положень зумовлена поставленою метою, визначеними завданнями наукового пошуку, прийнятними для проведення такого дослідження планом роботи, яким охоплено основні аспекти наукової проблеми: методологічні, загальнотеоретичні, конституційні і законодавчі основи державної підтримки сільського господарства в Україні; визначення юридичної природи державної підтримки сільського господарства крізь призму загальногалузевої і галузевої підтримки; концептуальні підходи до можливих правових моделей регулювання державної підтримки сільського господарства шляхом формування і нормативного вираження у системі аграрного права окремого правового інституту агропротекційного права.

Аналіз структури, змісту та наукових результатів рецензованої роботи показує, що визначені відповідно до мети завдання дослідження дисертантка в цілому вирішила. На цій основі нею сформульовані власні наукові висновки та практичні рекомендації з досліджуваної теми, які вперше виносяться на захист, а також удосконалюють наявні юридичні конструкції, поняття і категорії, розвивають чимало висловлених у різні історичні періоди в науці земельного, екологічного, природоресурсного права положень, висновків, ідей щодо юридичної природи державної підтримки сільського господарства, можливих організаційних та правових форм інституційно-функціонального забезпечення державної підтримки

сільського господарства, особливостей законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарств в сучасних умовах, особливостей здійснення загальногалузевої і галузевої підтримки сільського господарства, специфіки такої підтримки у сфері переробки сільськогосподарської продукції, особливостей правового забезпечення державної підтримки інноваційної діяльності тощо.

Дисертаційна робота Х.А. Григорєвої в межах поставленої мети та завдань є самостійним, комплексним і завершеним науковим дослідженням, проведеним з доктринальних позицій аграрного, земельного, екологічного права України, у якому шляхом формулювання нових та вдосконалення існуючих правових конструкцій, понять та категорій одержані нові теоретичні і практичні результати, що в сукупності є суттєвими для розвитку науки аграрного права України в сучасних процесах глобалізації та необхідності забезпечення реалізації у сільському господарстві і соціальній сфері села ЦСР в Україні. Важливими є доробки дисертантки й для розвитку системи і структури національного аграрного законодавства з питань державної підтримки сільського господарства та переробки сільськогосподарської продукції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у науці аграрного права України проведено комплексне дисертаційне дослідження методологічних, теоретичних, правових і практичних проблем правового регулювання державної підтримки сільського господарства крізь призму предмету, системи і структури сучасного аграрного права, на підставі чого у роботі доводиться про формування у системі аграрного права окремого правового інституту агропротекційного права і підгалузі аграрного агропротекційного законодавства, які охоплюють такі сфери, як загальнодержавну підтримку, сільськогосподарське виробництво, агрообслуговування, екологізацію сільського господарства, інноваційну діяльність у сільському господарстві тощо.

Серед найбільш вагомих результатів, що визначають **наукову новизну** проведеного дисертаційного дослідження, можна відзначити наступні:

обґрунтування концептуальних засад формування у системі аграрного права окремої підгалузі агропротекційного права, яка має включати в себе три правові

інститути, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері державної підтримки сільського господарства і переробки сільськогосподарської продукції, забезпечення аграрного протекціонізму, закріплення основних принципів агропротекційного права, як то: системність, гарантованість, диференційованість, екологічний пріоритет державної підтримки, прозорість агропротекційних процедур;

критична наукова оцінка становлення, розвитку і сучасного стану аграрного законодавства з питань державної підтримки сільського господарства на кожному з історичних етапів реформування аграрних відносин з визначенням істотних особливостей у доктринальних та інституційно-правових підходах до розуміння сутності державної підтримки сільського господарства, форм і методів її здійснення, сфер застосування, а також основних тенденцій, сучасного стану і перспектив законодавчого забезпечення такої підтримки (с. 95 – 100);

висновок про наявність об'єктивних і суб'єктивних передумов для виокремлення у системі аграрного законодавства окремої підгалузі агропротекційного законодавства, яке має являти взаємопов'язану та структуровану сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, якими регулюються відносини з державної підтримки сільського господарства;

класифікація видів державної підтримки сільського господарства на загальногалузеву, спеціальну галузеву, спеціальну суб'єктну, спеціальну інфраструктурну, спеціалізовану пріоритетну (с. 77 – 79);

наукове обґрунтування авторських ідей щодо «агропротекційних статусів» та «просто і прозоро», за якими суб'єкт аграрного господарювання певного агропротекційного статусу автоматично набуває права на державну підтримку за наявності визначених законом умов і можуть легко одержати від держави підтримку, якщо в Україні буде утворено державний аграрний банк, державна страхова компанія, проведено реформування Аграрного фонду, Украгролізингу, Укрдержфонду, створено Єдиний агропротекційний реєстр, проведено інформатизацію агропротекційних процедур, запроваджено договірні способи

державної підтримки у всіх випадках, коли це є можливим з огляду на природу відносин тощо (с. 39-40);

науково-теоретичні висновки і положення щодо правової природи і місця агропротекційних відносин у системі аграрного права та розмежування предмету правового регулювання державної підтримки сільського господарства та інших аграрних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у сфері державного регулювання сільського господарства, здійснення державної аграрної політики, державної підтримки дерегуляції управління у сільському господарстві, забезпеченням продовольчої безпеки, розмежуванням аграрно-правового регулювання державної підтримки сільського господарства з предметом господарського, адміністративного права (с. 50-69);

обґрунтування необхідності прийняття нової редакції закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», а також пропонується структура такого закону, відповідно до якого передбачається розробка і прийняття спеціальних агропротекційних законів «Про державну підтримку кредитування сільського господарства», «Про державну підтримку страхування у сільському господарстві», «Про державну підтримку рослинництва», «Про державну підтримку тваринництва» та інших законів з питань аграрної політики, продовольчої безпеки, імпорту сільськогосподарської продукції, правового становища суб'єктів аграрних відносин, здійснення господарської діяльності у сільському господарстві (373 – 376);

Наведений вище перелік позитивних сторін рецензованої роботи не вичерпує всіх наукових положень, висновків, рекомендацій, які визначають наукову новизну дисертаційного дослідження Х.А. Григоревої. Однак і цього достатньо, щоб стверджувати, що за умови утвердження в науці аграрного права і запровадження у практику законотворення і правозастосування висновків, положень і практичних рекомендацій цієї роботи в Україні можуть відбутися позитивні зміни у сфері правового регулювання суспільних відносин у сфері державної підтримки сільського господарства відповідно до вимог СОТ та законодавства ЄС.

Положення і висновки рецензованої дисертації мають значення для подальшого розвитку теорії аграрного права в Україні. Практичне значення висновків цієї дисертації полягає у можливості їх використання у правотворчому процесі, правозастосуванні, науково-дослідній роботі, навчальному процесі, у діяльності центральних та місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Як зазначається у дисертації і у авторефераті, результати дослідження пройшли апробацію і доповідалися на багатьох науково-практичних форумах міжнародного, національного, регіонального і місцевого рівня. Наукові ідеї, погляди, положення, висновки і рекомендації авторки дисертації достатньо відображені у одноосібній монографії «Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення, у колективній монографії «Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних відносин в Україні», у 1 навчальному посібнику, 25 наукових статтях, з яких 21 стаття опублікована у фахових виданнях відповідно до переліку МОН України, 4 статті – у зарубіжних виданнях, 40 тезах доповідей на конференціях та інших заходах.

Автореферат дисертації і публікації автора з достатньою повнотою відображають зміст дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Х.А.Григор'євої варто зауважити, що окремі положення, висновки, рекомендації цієї наукової праці не сприймаються однозначно так, як вважає автор, оскільки мають дискусійний характер або ж потребують додаткової аргументації.

У роботі цілком обґрунтовано приділяється увага окремим земельно-правовим питанням (стор. 131 – 135, 310 – 316), які досліджені крізь призму державної підтримки сільського господарства України. При цьому дисертантка чомусь не розкриває питання про те, яким чином може вплинути на державне регулювання сільського господарства скасування заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення і запровадження ринкових земельних відносин

у сфері сільського господарства і яким чином має забезпечуватись реалізація запропонованих у дисертації принципів агропротекційного права.

Намагаючись вирішити проблему змістовних недоліків агропротекційного законодавства (с. 6 автореферату, с.с. 95, 372), дисертантка пропонує втілити у механізм правового регулювання агропротекційних відносин ідею агропротекційних статусів, що надає кожному товаровиробнику права на конкретний перелік різновидів державної підтримки, має відбуватися автоматично у силу закону за наявності та/або відсутності певних чітко визначених умов (стор. 6 автореферату, стор. 89 – 90, 376). Вбачається, що суть такої ідеї на практиці призведе до суцільної державної підтримки суб'єктів аграрного господарювання, що суперечить Угоді про сільське господарство СОТ, Угоді про асоціацію з ЄС та чинному аграрному законодавству України. Відтак постає запитання, чи не призведе такий підхід до державної підтримки сільського господарства до марного витрачання державою фінансових, організаційних, інформаційних та інших ресурсів, зокрема на підтримку збиткових товаровиробників у сільському господарстві? У такому разі уникнення однієї складної проблеми агропротекційного права провокує виникнення інших. У цьому зв'язку додатково пояснення потребують питання щодо можливих шляхів вирішення цієї ідеї у практиці правового регулювання аграрних відносин?

На основі проведеного аналізу наукових і нормативних та джерел з аграрного права авторка дисертації визначає базові принципи агропротекційного права (с.с. 106 – 111). Проте серед запропонованого переліку принципів агропротекційного права відсутній принцип відповідності державної підтримки міжнародним зобов'язанням України з огляду на повноправне членство України у СОТ, асоційоване членство у ЄС, ратифікацію ВР України міжнародних Угод та визнання їх частиною національного аграрного законодавства. Відтак потребують додаткового пояснення питання щодо імплементації нормативних принципів і вимог міжнародних угод у предмет агропротекційного законодавства в частині визначення обсягу, меж та різновидів державної підтримки вітчизняного сільського господарства.

У підрозділі 2.1 дисертації ґрунтовно розкриті питання щодо правового регулювання кредитної підтримки сільського господарства в Україні. Серед напрямів загальногалузевої підтримки кредитування сільського господарства авторка слушно вказує на розвиток правових механізмів забезпечення кредитних зобов'язань (застави, іпотеки, гарантії тощо) (стор. 131 – 138), розкриває їх особливості з позицій агропротекційного права. При цьому у роботі доцільно було б проаналізувати новий різновид забезпечення зобов'язань за кредитними договорами – довірча власність, про яку йдеться у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20.09.2019 року. У цьому зв'язку постає запитання до дисертантки щодо агропротекційного потенціалу довірчої власності як нового різновиду забезпечення кредитних зобов'язань суб'єктів аграрного господарювання.

У дисертації державна підтримка сільського господарства розглядається, перш за все, як підтримка сільськогосподарського виробництва. Водночас державна підтримка агрообслуговування розглядається не як самостійний напрям державної підтримки, а саме як різновид підтримки сільського господарства. Це має важливе значення для узгодженого розвитку агропротекційного законодавства на чітких методологічних засадах. Проте досвід розвитку світового сільського господарства у рамках держав-членів СОТ доводить, що розвиток сільського господарства багато в чому залежить від ступеня диверсифікації аграрного виробництва, зокрема розвитку паралельних напрямів і видів діяльності (наприклад, зеленого туризму). У дисертації лише на стор. 225 дисертації згадується про державну підтримку зеленого туризму в контексті підтримки особистих селянських господарств. Зокрема, дисертантка вважає, що державна підтримка діяльності особистих селянських господарств має відбуватися, у тому числі, у напрямі фінансової підтримки налагодження сільського зеленого туризму. Однак, наш погляд, у дисертації не досить чітко висловлена авторська позиція щодо доцільності включення до предмету агропротекційного права відносин з державної підтримки сільського зеленого туризму як складової соціального розвитку села відповідно до таких цілей сталого розвитку, як подолання

голоду, бідності, розвитку сільського господарства, збереження агроекологічних систем в Україні.

Резюмуючи висловлені у цьому відгуку позитивні наукові доробки дисертантки, а також критичні зауваження щодо окремих положень, висновків і рекомендацій дисертації, можна стверджувати, що дисертація Х.А. Григор'євої є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому авторка змогла розв'язати нові теоретичні і практичні завдання щодо еволюції, стану, тенденцій, перспектив правового регулювання суспільних відносин у сфері державної підтримки сільського господарства, удосконалення системи і структури аграрного законодавства крізь призму агропротекційного права як окремого правового інституту у системі аграрного права України.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до встановлених вимог, для її тексту характерний формально-логічний спосіб викладання матеріалу. Робота відрізняється смисловою завершеністю, цілісністю та єдністю структури і змісту.

Загальний висновок: Дисертація **ГРИГОР'ЄВОЇ Христини Антонівни «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні»** є комплексною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні й практичні положення щодо розвитку аграрного права і законодавства, і які в сукупності можна оцінювати як вирішення важливого наукового завдання в українській науці аграрного права. Дисертація відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12 та 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із наступними змінами), а її автор – Григор'єва Христина Антонівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, завідувач кафедри
земельного та аграрного права
юридичного факультету Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, професор,
член-кореспондент НАПрН України
11.03.2020 р.

В.В. НОСІК

